

‘Ο Ἀκαδημαϊκὸς κ. Ἀγαπητὸς Τσοπανάκης, παρουσιάζοντας τὸ ἔργο: *Photii Patriarchae Lexicon I, A-Δ*, ed. Christos Theodoridis (de Gruyter 1982), λέγει τὰ ἐξῆς:

‘Ο μακαρίτης συνάδελφος στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης καὶ ἀργότερα Ἀκαδημαϊκός, Λίνος Πολίτης, ἐξαίρετος ἀνιχνευτὴς καὶ ἐκδότης χειρογράφων, εἶχε τὴν μεγάλη ἐπιτυχία νὰ ἀνακαλύψῃ στὰ 1959, στὸ μοναστήρι τοῦ Ὀσίου Νικάνορα, τῆς Μητροπόλεως Γρεβενῶν, ἀκέραιο χειρόγραφο τῆς «Λέξεων Συναγωγῆς», ἐνὸς Λεξικοῦ, ποῦ ὁ Πατριάρχης Φώτιος εἶχε καταρτίσει σὰν βοήθημα γιὰ τὸν ἐαυτό του καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους, μὲ ἐρμηνεϊὰ σπάνιων ἢ δύσκολων λέξεων, ἴσως καὶ γιὰ τὴν ἀποθησαύριση ἀπλῶς αὐτῶν τῶν λέξεων¹. Τὸ Λεξικὸ αὐτὸ ὡς τὰ 1959 ἦταν γνωστὸ ἀπὸ τρεῖς κώδικες, τὸν Galeanus, τὸν Berolinensis Oct. 22, καὶ τὸν Ἀθηναϊκὸ 1083 (τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης), οἱ ὅποιοι παρουσίαζαν κενά².

Τὸ νέο εὑρημα ἦταν μοναδικό, γιατί ἦταν πλήρες, καὶ γι’ αὐτὸ χαιρετίσθηκε μὲ ἐνθουσιασμὸν ἀπὸ τὸν διεθνή φιλολογικὸν κόσμον, καὶ φυσικὰ καὶ ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης καὶ τὴν Φιλοσοφικὴν τοῦ Σχολῆ. Ἐκτὸς ἀπὸ ἄλλα, θὰ πρόσθετε κάτι ἀξιόλογο στὶς ἄμεσες μεταπολεμικὲς προσπάθειες ὄλων γιὰ τὸ ἀνάβασιμα τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἐπιπέδου τῆς, τὸ ὁποῖο εἶχε ἀρχίσει ἤδη νὰ ἀναγνωρίζεται καὶ διεθνῶς. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ λαμπρὸς κλασσικὸς φιλόλογος τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης, μακαρίτης τώρα, Albin Lesky, στὸ εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο τῆς γνωστῆς *Ἱστορίας τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας*³, τὸ ὁποῖο ἔχει τὸν τίτλον «ἡ παράδοση τῆς ἐλληνικῆς λογοτεχνίας», παρενέβαλε καὶ τὴν εἶδηση γιὰ τὴν ἀνέυρεση τοῦ χειρογράφου τοῦ Λεξικοῦ μέσα στὶς ἄλλες πληροφορίες γιὰ τὴν δραστηριότητα τοῦ Φωτίου, μὲ τὰ ἐξῆς λόγια (σ. 27): «Ὁ λόγιος φίλος καὶ προστάτης τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας—δηλ. ὁ Φώτιος—μᾶς ἔγινε πρὶν ἀπὸ λίγον ἀκόμα κάπως

1. Ὁ Φώτιος καὶ ἦταν λαμπρὸς ρήτορας καὶ ἤξερε πολὺ καλὰ τὰ μυστικὰ τοῦ ἐντεχνου λόγου. Ἐνα μικρὸ δεῖγμα: «ἐρρύσθημεν κακῶν, οἷς πολλὰκις συνεσχέθημεν· δέον εὐχαριστεῖν, οὐκ εὐγνωμονήσαμεν· ἐσώθημεν, ἡμελήσαμεν· ἐφρουρήθημεν, κατεφρονήσαμεν ἐφ’ οἷς δέον ἦν τιμωρίαν ὑποσχεῖν... Εὐφράνθημεν, ἐλυπήσαμεν· ἐδοξάσθημεν, ἠτιμώσαμεν· ἰσχύσαμεν, εὐθνήσαμεν· ἐξυβρίσαμεν, ἠφρονευσάμεθα. Ἐλιπάνθημεν, ἐπαχύνθημεν, ἐπλατύνθημεν (Ὁμιλία α’ εἰς τὴν ἔφοδον τῶν Ρῶς, II 7, ἐκδ. Λαούρδας).

2. Τὸ σημαντικότερο κενὸ ἦταν ἡ ἔλλειψη μεγάλου μέρους τοῦ A (ὑστερα ἀπὸ τὸ ἀπαρνος) ὡς τὸ E, μικρότερα ἐνδιάμεσα καὶ κολόβωση ἀπὸ τὸ ὦ Ἡρακλεῖς (sic) ὡς τὸ τέλος.

3. *Geschichte der griechischen Literatur*³, Bern 1973, ἐλληνικὴ μετάφραση Ἀ. Γ. Τσοπανάκη, Θεσσαλονίκη 1964, ⁵1981.

περισσότερο γνωστός χάρη σ' ένα πετυχημένο εύρημα. Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1959 ὁ Λίνος Πολίτης ἀνακάλυψε στὸ μοναστήρι τοῦ "Όσιου Νικάνορα τῆς Ζάβορδας (στὰ νότια τῆς Κοζάνης) ἕναν βομβύκινο κώδικα τοῦ 13ου αἰ., ποὺ ἐκτὸς ἀπὸ ἄλλα περιλαμβάνει ὀλόκληρο τὸ Λεξικὸ τοῦ Φωτίου. Ἡ δημοσίευση τοῦ εὐρήματος θὰ γίνη ἀπὸ τοὺς φιλολόγους τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης». Τὰ ἄλλα ποὺ περιλαμβάνει ὁ κώδικας —ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ 398 φύλλα— εἶναι κείμενα θεολογικοῦ περιεχομένου, Ἄντωνίου Μοναχοῦ Ἐπιμερισμοί, Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας Λεξικόν, ἕνα ἀνώνυμο Λεξικὸ κ.ἄ.»⁴. Τὸ Λεξικὸ τοῦ Φωτίου καλύπτει τὰ φύλλα 76-193, μὲ τρία ἀκόμα παραρτηματικά φύλλα, ποὺ ἐπιγράφονται: «Ὅσαι ὀνομασίαι ἀρχῶν καὶ τάξεων καὶ πλῆθος τῶν ἐν ταῖς πολεμικαῖς παρασκευαῖς καὶ χρεῖαις».

Ὁ ἐνθουσιασμός ἦταν δικαιολογημένος. Γιατὶ στὴν κλασσικὴ φιλολογία τὰ νέα εὐρήματα μὲ κείμενα κάποιας σημασίας, εἶναι σπάνια, ἀν ἐξαιρέση κανεῖς μερικὰ σημαντικὰ παπυρικὰ εὐρήματα τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰ.— 12 μιμιάμβους τοῦ Ἡρώ(ν)δα τὸ 1889, τὴν Ἀθηναίων Πολιτείαν τοῦ Ἀριστοτέλη τὸ 1891, διθυράμβους τοῦ Βακχυλίδη τὸ 1896. Τὰ περισσότερα φιλολογικὰ παπυρικὰ εὐρήματα εἶναι συνήθως μικρὰ κομμάτια παπυρικῶν κυλίνδρων ἢ καὶ ἀπλὰ σπαράγματα, μὲ ἐλάχιστο συνήθως συνεχόμενο κείμενο ἢ ἀκέρατους στίχους, μὲ μικρὰ ἢ μεγάλα κενά, ποὺ καθιστοῦν προβληματικὴν τὴν ἀνάγνωση, τὴν συμπλήρωση, τὴν κατανόηση τῶν κειμένων αὐτῶν, καὶ φυσικὰ καὶ τὴν ἀπόδοσή τους σὲ γνωστούς ἢ ἄγνωστους ποιητὲς ἢ πεζογράφους, πράγμα ποὺ θέτει σὲ δοκιμασία τὴν ἀγχίνουα καὶ τὴν εὐρυμάθεια τῶν φιλολόγων. Μολαταῦτα, πολλὰ παπυρικὰ ἀποσπάσματα ἀποδόθηκαν μὲ ἐπιτυχία στὸν Τυρταῖο, τὸν Ἀρχίλοχο, τὸν Στησίχορο, τὸν Πίνδαρο, τὸν Καλλίμαχο καὶ ἄλλους. Μετὰ τὸ 1959, τὸ πιὸ ἐντυπωσιακὸ παπυρικὸ εὐρημα ἦταν ὁ πάπυρος τῆς βιβλιοθήκης Bodmer (στὸ Cologny, κοντὰ στὴν Γενεύη), μὲ τρεῖς κωμωδίες τοῦ Μενάνδρου, ἀκέφαλος καὶ κολοβός, μὲ 723 στίχους ἀπὸ τὴν Σαμία, ποὺ βρισκόταν στὴν ἀρχὴ τοῦ κώδικα, ὀλόκληρον τὸν Δύσκολο (969 στίχοι), ποὺ βρισκόταν στὸ μέσο, καὶ 544 στίχους ἀπὸ τὴν Ἀσπίδα, ποὺ ἦταν ἡ τελευταία, καὶ κολοβή. Ὑπάρχει καὶ ἕνα μοναδικὸ εὐρημα στὴν Ἑλλάδα, ὁ ἀποτεφρωμένος παπυρικὸς κύλινδρος ποὺ βρέθηκε σὲ τάφον στὸ Δερβένι τῆς Θεσσαλονίκης, τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1962, μὲ ὄρφικὸ περιεχόμενο, ποὺ θὰ ἐκδοθῇ μᾶλλον σύντομα ἀπὸ τὸν κ. Κ. Τσαντσάνογλου.

Μετὰ τοὺς πρώτους ἐνθουσιασμοὺς γιὰ τὴν ἀνεύρεση τοῦ Λεξικοῦ, ἄρχισαν ἀμέσως τὰ σχέδια γιὰ τὴν ἐκδοση τοῦ πολυτίμου εὐρήματος, δὲν ἄργησαν ὅμως νὰ φανοῦν καὶ οἱ δυσκολίες γιὰ τὴν πραγματοποίησή της. Οἱ καθηγητὲς Στίλπων Κυρια-

4. Βλ. *Gnomon* 32, 1960, 95-96.

κίδης, Στυλιανός Καψωμένος και Λίνος Πολίτης, μακαρίτες και οί τρεῖς πιά, και ὁ θαλερός Ἰωάννης Θ. Κακριδής, πού ἀποτέλεσαν τήν ἀρχική ἐπιτροπή ἐκδόσεως τοῦ Λεξικοῦ, γρήγορα διαπίστωσαν ὅτι δέν ἦταν δυνατὸ νὰ ἀναλάβουν οἱ ἴδιοι και τήν μεταγραφή και τήν ἐκδοση, κυρίως γιατί δέν εἶχαν καιρό, ἀλλά και γιατί πρακτικά θά ἦταν δύσκολο, ἀν ὄχι ἀδύνατο, νὰ συνεργάζωνται και οἱ τέσσερις σέ κάθε στάδιο τῆς ἐκδοσης και γιά κάθε πρόβλημα πού θά παρουσιαζόταν. Στό μεταξύ, ἡ πίεση ἀπό τοὺς φιλολογικούς κύκλους τῆς Εὐρώπης μεγάλωνε, και ἔτσι, μέ χρηματική βοήθεια τοῦ τότε Βασιλικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν, δύο νέοι φιλόλογοι, ἡ κ. Στέλλα Κοσσυφοπούλου και ὁ Κυριάκος Τσαντσάνογλου, ἄρχισαν νὰ ἀσχολοῦνται μέ τήν παρασκευὴ τῆς ἐκδοσης. Ἡ χρηματοδότηση ὅμως σταμάτησε σέ τρία χρόνια. Στό μεταξύ, ὁ κ. Τσαντσάνογλου διορίσθηκε βοηθός τοῦ Στ. Καψωμένου και εἶναι σήμερα τακτικός καθηγητής και ἄξιος διάδοχός του στήν ἔδρα και τήν ἔρευνα. Ἡ κ. Κοσσυφοπούλου πέρασε στήν μέση ἐκπαίδευση.

Ὁ κ. Τσαντσάνογλου, ἀξιοποίησε μέ ἐπιτυχία τήν ἀπασχόλησή του μέ τὸ Λεξικὸ συνθέτοντας τήν διδακτορική του διατριβὴ μέ τὸν τίτλο *Τὸ Λεξικὸ τοῦ Φωτίου, Χρονολόγηση - χειρόγραφο παράδοση* (σ. 118, Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Θεσσαλονίκη 1967), και μιὰν ἄλλη μεγαλύτερη ἐργασία μέ ἀνίχνευση ἀγνωστων ἀποσπασμάτων ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφεῖς πού εἶχαν ἀποθησαυρισθῆ ἀπὸ τὸν Φώτιο, ἡ ὁποία ἐκδόθηκε ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ([170 σσ. ὄγδου μεγάλου σχήματος]. Ἀθήνα 1984) μέ τὸν τίτλο *New Fragments of Greek Literature from the Lexicon of Photius*.

Στό μεταξύ ὅμως τὸ λεξικὸ δέν προχωροῦσε. Ἔτσι, στὰ 1974, ἡ Ἐπιτροπὴ, τριμελὴς τώρα, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Στ. Κυριακίδη, ἀνέθεσε τήν ἐκδοση στὸν φιλόλογο Χρῆστον Θεοδωρίδη, ἀπόφοιτο και αὐτὸν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης, διδάκτορα στό μεταξύ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Ἀμβούργου και ἐπιμελητὴν τότε τοῦ καθηγητῆ Γρηγόρη Σηφάκη. Ἔστερα ἀπὸ διετὴ συνεργασία μέ τὸν καθηγητῆ Η. Erbse, μέ γερμανικὴ ὑποτροφία, ὁ κ. Θεοδωρίδης ἀνέλαβε μόνος του τὸ δύσκολο ἔργο. Μπορεῖ κανεῖς χωρὶς ὑπερβολὴ νὰ βεβαιώση ὅτι θά ἦταν δύσκολο νὰ εὐρεθῆ ἓνας ἄλλος νέος Ἕλληνας φιλόλογος σὰν τὸν κ. Θεοδωρίδη, ὁ ὁποῖος νὰ συγκεντρῶν ὑπομονὴν και ἐπιμονή, αὐταπάρνηση, ἐρευνητικὴ διάθεση και ἐμπειρία, και προπάντων ἀγάπη γιά τήν ἀνίχνευση τῆς λεπτομέρειας και τὸν ἔλεγχο τῆς ὀρθότητάς της, γιά τήν διερεύνηση τῶν πηγῶν τοῦ Λεξικοῦ, γιά τήν σχέση του μέ ἓνα *Ρητορικὸν λεξικὸν* τοῦ 9ου αἰ., γιά τήν διάγνωση και ἀποκατάσταση τῶν ἐρμηνευμάτων, ὅσων συμπύχθησαν ἀπὸ τὸν Φώτιο κατὰ τήν ἀντιγραφή τους ἀπὸ τὸ πρότυπο

πού είχε υπόψη του ο λόγιος Πατριάρχης, καθώς και την άμεση προβολή και συζήτηση άλλων συναφών προβλημάτων με σύντομες δημοσιεύσεις σε ξένα περιοδικά. 'Η περίφημη Deutsche Gründlichkeit, πού θα μπορούσαμε να την αποδώσουμε («αριστοφανιστί») ως «ἀκριβειοεμβαθυντικοεμβρίθειαν», πού αποτελεί τὸν ἀντίποδα και τὴν ἀντίθεση πρὸς τὴν δική μας «ὠχαδεροελαφροεπιπολαιότητα», κοινῶς τσαπατσουλιάν, βρῆκε στὸ πρόσωπο τοῦ κ. Θεοδωρίδη τὴν καλύτερη ἐνσάρκωσή της, ἔτσι ὥστε ἡ ἔκδοση τοῦ Λεξικοῦ νὰ προωθηθῆ γρήγορα, χωρὶς νὰ διαψεύση τις προσδοκίες τῶν ἐπιστημόνων, και ἀποτελεῖ ἀπεναντίας τιμὴ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἐπιστήμη. 'Ἐνα δεῖγμα τῶν ἐρευνητικῶν ἱκανοτήτων τοῦ κ. Θεοδωρίδη ἀποτελεῖ και ἡ ἐπίμονη ἀναζήτηση και ἀνέυρεση τοῦ κώδικα τοῦ Βερολίνου, πού μνημονεύσαμε στὴν ἀρχή, ὁ ὁποῖος εἶχε χαθῆ στὴν διάρκεια τοῦ πολέμου, χωρὶς νὰ ξέρη κανεὶς ἀν κάηκε ἢ μεταφέρθηκε. 'Ο κ. Θ. τὸν ἀνακάλυψε τελικὰ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Κρακοβίας, ἀπὸ τὸ ὁποῖο πέτυχε νὰ ἀποκτήσῃ μιὰν μικροφωτοταινία.

'Ο πρῶτος τόμος τοῦ Λεξικοῦ ἐτοιμάσθηκε ἀνάμεσα στὸ 1974 και τὸ 1981, και τὸ τύπωμα ἔγινε στὰ 1982 ἀπὸ τὸν διεθνή ἐκδοτικὸν οἶκο Walter de Gruyter, με χρηματικὴ βοήθεια τοῦ γερμανικοῦ 'Ιδρύματος Alexander von Humboldt. 'Αποτελεῖται ἀπὸ IX-LXXXI+461 σσ. και περιλαμβάνει τὰ γράμματα A— τὸ τέλος τοῦ Δ. Οἱ εἰσαγωγικὲς σελίδες IX-LXXXI συγκροτοῦνται ἀπὸ μιὰν σύντομη Εἰσαγωγή τοῦ 'Ι. Θ. Κακριδῆ, Πρόλογον τοῦ ἐκδότη, βιβλιογραφίαν και Προλεγόμενα σὲ ἕξι μέρη, γιὰ τὴν ἀνέυρεση τοῦ κώδικα, τὴν χειρόγραφη παράδοση τοῦ Λεξικοῦ, τὴν σχέση του με τὸ «Ρητορικὸν λεξικόν», τὴν συμπλήρωση συντομευμένων γλωσσισμάτων τοῦ κώδικα τῆς Ζάρβορδας, τις πηγές τοῦ Φωτίου, και τέλος γιὰ τις ἀρχές πού διέπουν τὴν ἔκδοση τοῦ κ. Θεοδωρίδη. 'Ακολουθεῖ τὸ κείμενο τοῦ Φωτίου. Εἶναι πολὺ λυπηρὸ τὸ ὅτι ὁ μακαρίτης συνάδελφος Λίνος Πολίτης, πού εἶδε τυπωμένον τὸν πρῶτο τόμο, δὲν πρόφτασε νὰ τὸν παρουσιάσῃ στὴν 'Ακαδημία, ὅπως τὸ σχεδίαζε.

Τὸ κείμενο συνοδεύεται, ὅπως συμβαίνει τώρα με ὅλες τις ἐκδόσεις φιλολογικῶν κειμένων, ἀπὸ δύο 'Υπομνήματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ πρῶτο περιλαμβάνει ὅλες τις ἔμμεσες μαρτυρίες και πλάγιες πληροφορίες ἀπὸ ἄλλα κείμενα συγγραφέων ἢ ἀπὸ λεξικά γιὰ τις λέξεις πού συζητοῦνται, ἐνῶ τὸ δεύτερο ἀποτελεῖ τὸ καθαυτὸ κριτικὸ ὑπόμνημα, τὸν γνωστὸ μας apparatus criticus, με τις παράλληλες, ὅμοιες ἢ διαφορετικὲς γραφές τῶν λημμάτων ἀπὸ τὰ ἄλλα χειρόγραφα τοῦ Λεξικοῦ. 'Ο β' τόμος θὰ εἶναι ἔτοιμος σὲ δυὸ χρόνια και θὰ περιλάβῃ τὸ E— και M, ὁ τρίτος τὸ ὑπόλοιπο λεξικὸ και ἕνας τελευταῖος θὰ ἀποτελεσθῆ ἀπὸ Πίνακες, Λεξιλόγια και Εὐρετήρια. Εἶναι περιττὸ νὰ ποῦμε ὅτι ἡ ἑλληνικὴ φιλολογικὴ ἐπιστήμη εὐγνωμονεῖ τὸν κ. Θ. γιὰ τὸ ἔκαστο τὸ Λεξικὸ τοῦ Φωτίου ἔργο ζωῆς, εὐγνωμονοῦμε βέβαια και τὰ ξένα 'Ιδρύματα πού χρηματοδοτοῦν γενναϊδῶρα αὐτὴν τὴν ἔκδοση, σὰν 'Ελληνες ὅμως

περπατούμε με σκυφτό τὸ κεφάλι, γιατί δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ βροῦμε τὰ χρήματα ποὺ χρειάζονται γιὰ τέτοια σχέδια, εἴτε ἀπὸ τὸν δημόσιο προϋπολογισμό εἴτε ἀπὸ τὴν ἰδιωτικὴ γενναιοδωρία.

Λυποῦμαι γιατί εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ περιορίσω σ' αὐτὰ τὰ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα τὴν παρουσίαση τῆς ἐργασίας τοῦ κ. Θ., ἐπειδὴ θεωρῶ ὅτι ἐπιβάλλεται νὰ περιγράψω μὲ λίγα λόγια τὴν προσωπικότητα τοῦ Φωτίου εἰδικὰ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν συμβολὴ του στὴν σωτηρία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς πνευματικῆς κληρονομιάς. Ἀξίζει τὸν κόπο νὰ σκεφτοῦμε ὅτι ἡ εἰκονομαχία, ἐνῶ ἔδινε τὴν ἐντύπωση ὅτι ἀποτελοῦσε μιὰν ὑψηλὴ φιλοσοφικὴ τάση, μὲ τὴν ἰουδαϊκὴ καὶ ἀργότερα ἰσλαμικὴ ἰδέα τοῦ ἀόρατου, ἀπροσδιόριστου καὶ ἄμορφου θεοῦ, ἀποτελοῦσε συγχρόνως μιὰν τομὴ καὶ μιὰν ἀπόρριψη τῆς ἀρχαιοελληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἀντίληψης γιὰ τὸν ἀνθρωπόμορφο Θεό, μὲ τὶς δυνάμεις καὶ τὶς ἀδυναμίες του, προπάντων ὅμως μὲ τὴν γειννιάσή του πρὸς τὸν ἄνθρωπο, καθὼς καὶ γιὰ τὴν δυνατὸτητα σωτηρίας, μὲ τὴν παράκληση καὶ τὴν μεταμέλεια: «στρεπτοὶ δέ τε καὶ θεοὶ αὐτοί»⁵, λέει ἤδη ἀπὸ τὴν πρώτη ἀρχαιότητα ὁ Ὅμηρος (I 493). Γι' αὐτὸ ἡ εἰκονομαχία ἀποτελοῦσε μιὰν προσωρινὴ νίκη τῶν ἀνατολικῶν κυρίως λαῶν καὶ αὐτοκρατόρων (Ἰσαυροὶ), ἐνῶ ἡ ἀποκατάσταση τῶν εἰκόνων δῆλωνε τὴν ὑπερίσχυση τοῦ ἐλληνισμοῦ. Καὶ ὁ Φώτιος τὰ ἤξερε αὐτὰ πολὺ καλὰ καὶ τὰ πολέμησε στοὺς λόγους του⁶.

Ὁ ἐνάμισης, καὶ περισσότερο, αἰώνας τῆς εἰκονομαχίας, ποὺ ἀναστάτωσε τὴν αὐτοκρατορία, φαίνεται ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα, σταμάτησε καὶ τὴν ἀντιγραφὴ χειρογράφων ἀρχαίων ἐλλήνων συγγραφέων σὲ τέτοιον βαθμὸ, ὥστε στὸ τέλος τῆς νὰ σώζονται λίγα μόνο ἀντίγραφα ἀπὸ παλαιότερους κώδικες σὲ μεγαλογράμματη γραφὴ—καὶ αὐτοὺς συχνὰ σὲ κακὴν κατάσταση—σὲ συνεχόμενο γράψιμο, δηλ. χωρὶς χωρισμὸν τῶν λέξεων, χωρὶς τόνους καὶ πνεύματα, κώδικες ποὺ στοίχιζαν πολὺ τόσο στὴν συγκρότησή τους ἀπὸ τὴν ἀκριβὴ περγαμηνή, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν προβληματικὴ τῆς ἀντιγραφῆς τους. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ Φωτίου σ' αὐτὴν τὴν συγκυρία, μὲ τὴν σπάνια ἀρχαιογνωσία, τὴν θεολογικὴ του παιδεία καὶ τὴν ἐκπληκτικὴ του δυνα-

5. «Καὶ οἱ θεοὶ (μὲ τὰ παρακάλια) μποροῦν ν' ἀλλάξουν γνώμη».

6. «Ὁρᾷς οἶο κάλλους τὸ τῆς ἐκκλησίας ἐχέρειε πρόσωπον, ὅσης δὲ λαμπρότητος ἀπεστέρητο... Ἐκεῖνο παλαμναίας χειρὸς ἰουδαϊκῆς... τόλμημα, τοῦτο φρενὸς θεοληπτουμένης καὶ δεσποτικῆς ἀγάπης περιφανέστατον γνώρισμα... Ἐκεῖνοι τὴν νύμφην Χριστοῦ ἐκκλησίαν... γυμνὴν οἶα καὶ ἄμορφον βυθῷ παραπέμψαι ἐφρυάξαντο, ἰουδαϊκὴν κἀνταῦθα παραζηλοῦντες ἀπόνοϊαν· αὕτη δὲ νῦν τὰς ἐπ' ἐκείναις ταῖς πλευραῖς οὐλάς εἰς ἔλεγχον τῆς ἰσαυρικῆς καὶ χριστομάχου γνώμης (ξ.δ. II, 300, Ὅμιλ. 17^ο).

μικρότητα υπῆρξε σωτήρια. Ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά ὁ ἴδιος συγκέντρωνε ὅσο περισσότερους κώδικες μπορούσε, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὀργάνωνε ἢ ὑποβοηθοῦσε τὴν ἀντιγραφὴ τους, κάτι ποῦ ἦταν ἐκείνην τὴν στιγμή σπουδαιότερο, γιατί μεσολάβησε καὶ ἡ μεταβολὴ τῆς γραφῆς σὲ μικρογράμματη καὶ συνεχὴ, ποῦ γινόταν πιὸ γρήγορα καὶ ἔπιανε λιγότερον χῶρο. Σημειώνουμε ὅτι στὸ ἄλλο σπουδαῖο ἔργο του, τὴν περίφημη *Βιβλιοθήκη*, διέσωσε σὲ περίληψη τὸ περιεχόμενο 300 περίπου χειρογράφων ἀρχαίων καὶ μεταγενέστερων συγγραφέων. Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἔργα χάθηκαν καὶ τὰ ξέρουμε μόνο ἀπὸ αὐτὲς τὶς περιλήψεις.

Μιλώντας γι' αὐτὴν τὴν ἐποχὴ, ὁ ἴδιος ὁ Lesky, στὸ ἴδιο σημεῖο ποῦ μνημονεύσαμε πρωτότερα (σ. 27), λέει: «Τὰ πιὸ χαμηλὰ σημεῖα στὴν ἱστορία τῆς παράδοσής μας ... φτάνουν ὡς τοὺς «σκοτεινοὺς» αἰῶνες, τὸν 7ο καὶ 8ο. Καὶ θὰ χανόταν σχεδὸν ὀλοκληρωτικὰ ἡ ἑλληνικὴ γραμματεία, ἂν δὲν εἶχε παρεμβληθῆ τὸν 9ο αἰ. ἐκείνη ἡ κίνηση ποῦ τὴν ἐνέπνευσε ὁ Πατριάρχης Φώτιος καὶ ποῦ χαρακτηρίζεται συχνὰ σὰν ἓνα εἶδος Ἀναγέννησης, ἐνῶ οἱ ἴδιοι οἱ Βυζαντινοὶ μιλοῦσαν γιὰ δεῦτερον ἑλληνισμό... Εἶχε μεγάλη σημασία τὸ ὅτι ἡ κίνηση ποῦ εἰσήγαγε ὁ Φώτιος συνέπεσε μὲ μιὰν ριζικὴ μεταβολὴ τοῦ τύπου τῆς γραφῆς. Στὴν θέση τῆς μεγαλογράμματης γραφῆς μὲ τὰ κεφαλαῖα γράμματά της..., μπῆκε ἡ μικρογράμματη συνεχῆς (*ἐπισεσυρμένη*), ποῦ ἦταν εὐκόλη στὸ γράψιμο... "Ὅποιους ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς νόμιζαν ὅτι ἄξιζε νὰ τοὺς διαφυλάξουν, τοὺς μετέγραψαν τότε. Ἐνα ἐντυπωσιακὸ παράδειγμα τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο πότε πότε ἄδραχναν ἀπὸ τὴν ἄκρη τῶν μαλλιῶν αὐτὴν τὴν παράδοση ποῦ βούλιαζε πιά, μᾶς δίνει ὁ λόγιος μαθητὴς τοῦ Φωτίου, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας Ἀρέθας...», μὲ ἀναφορὰ στὴν ἀντιγραφὴ τοῦ μοναδικοῦ χειρογράφου τοῦ ἔργου «*Τὰ εἰς ἑαυτόν*», τοῦ αὐτοκράτορα Μάρκου Αὐρηλίου, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐξαρτῶνται ὅλα τὰ μεταγενέστερα χειρόγραφα αὐτοῦ τοῦ ἔργου.

Προσπάθησα, κύριε Πρόεδρε, κύριοι συνάδελφοι, κυρίες καὶ κύριοι, νὰ σᾶς δώσω μὲ ὅλην τὴν δυνατὴ συντομία μιὰν ἰδέα γιὰ τὴν λαμπρὴ καὶ ἐπίπονη ἐργασία τῶν νέων φιλόλογων κ.κ. Στεφανῆ καὶ Θεοδωρίδη, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὰ πολλὰ καὶ σύνθετα προβλήματα ποῦ ἀντιμετωπίζουν καὶ οἱ φιλόλογοι. Σᾶς εὐχαριστῶ.